

**SCRIITURA CA REALITATE DE SUBSTITUȚIE ÎN SPAȚIUL
POSTCOLONIAL
(L'ÉCRITURE COMME « RÉALITÉ DE SUBSTITUTION » DANS L'ESPACE
FICTIONNEL POSTCOLONIAL)**

**Doinița MILEA
Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați**

***Résumé:** Écrire pour exprimer le plus profond de soi-même, dans la culture post-coloniale, espace privilégié d'une conscience qui essaie la compression de l'espace vécu, devient un dialogue implicite entre la perspective dominante, la thèse et la singularité des options créatrices. L'espace fictionnel garde un peu l'exotisme conventionnel, y ajoute aussi la nostalgie de l'exilé, de la terre perdue, mais essentiellement il reste la manifestation implicite d'un désarroi profond, d'une souffrance de la marge qui a perdu le centre organisateur de la perspective existentielle.*

***Mots-clés :** culture post-coloniale, dialogue, implicite*

Direcțiile discursului postcolonial pornesc de la ideea de globalizare, de mișcare și hibridizare a imaginarului unor colectivități din perspectiva unui „postnaționalism”, care implică condiționări etnice („cultural nationalism”, „politics of nationhood”, „ethnic / racial identity”, „ethnicity as marginal”, „ethical agent as hybrid entity”), avându-și originea în anii '60 când emigranți, venind din țări foste colonii, au pătruns în colegii și universități britanice și americane, atrăgând atenția asupra contextelor socio - culturale din țările de origine, inclusiv asupra producției literare („migrant novel”, „cultural alterity”, „idiom of exile literature”).

Critica „postcolonială” și-a creat un corpus selectat din literaturile țărilor ieșite din marile imperii coloniale europene (anglofone, francofone, lusitane, hispanofone), care acoperă spații întinse din America sau Africa. Au apărut concepte care să contextualizeze aceste studii (cultural studies) și care să arate circulația culturală între centru și margine („francofonie d'implantation”), caracterizând un univers ficțional specific („créolisation”).

Demersul critic postcolonial păstrează raportul cu inventarul analic „colonial”, care a creat deja un cod, stereotipii sub semnul „exotismului”, etichetă aplicată unei categorii de texte, care au ideile de „colonat”, „cucerire”, „dominație” drept criteriu ideologic modern de investigare, date ale antropologiei culturale, care să particularizeze constructele culturale din spațiul Americii latine, Caraibelor, Africii sub – sahariene, și un univers simbolic tradițional, rezistent, marcat de „ethos”. Accentul pus pe „specificitatea” universului și al discursului ficțiunii postcoloniale, dat de „hipotextul colonial / exotic”, duce la detașarea treptată, prin „ironie”, de „idealizările europene”, de „stereotipiile exotismului antilez”, în scrierile unor autori „postcoloniali” consacrați ca Salman Rushdie, Tahar Ben Jelloun, Amin Maalouf sau Patrick Chamoiseau.

Direcții ale studiilor de gen pătrund în spațiul criticii postcoloniale, urmărind problemele identitare reflectate în spațiile fictive („figure of colonised native”, „loss of colonial identity”, „anticolonial identity”) sau discriminările (din perspectiva „politicii diferenței” analizate de „feminism” - „cult of masculinity”, „colonial masculinities”, „female imperialist”, „feminist / women's studies”, „native woman question”), care legitimează valorile masculine în detrimentul celor feminine.

Recurența tematică a nostalgiei originilor constituie în egală măsură o direcție de analiză a textelor ficționale postcoloniale („myth of pure origin”, „postnational utopias”).

Discutarea unor receptări diferite de cele „eurocentrice” separă textele postcoloniale de lectura propusă de comunitățile dominante politic și social, avansează presupuziții de lectură, contextualizând ex-centric, relaționând cu zone periferice reale sau ficționale dar și cu imaginea propusă de metropolă, ducând la multiplicarea istoriei globale în multiple variante locale animate de esteticul, eticul și politicul vocilor spațiilor ex-coloniale. În jocul continuu dintre seducția atmosferei și convențiile ce ierarhizează comunitățile de interpretare, se naște „tropicalizarea” (termen echivalent cu transculturația) care înregistrează multiple acte de adaptare / adoptare culturală, a unor idei și aptitudini vehiculate de zonele coloniale de contact, ceea ce pune în raport elemente de diferență ca practici de lectură și policulturale, practici de figurare și reprezentare, valori coloniale și clișee literare; implicarea politicului ca „grilă” contextualizatoare a receptării; limitele între factual și ficțional, între memoria colonială și invenția ficțională, interferează cu fabulele identitare generând produse discursive hibride, de tipul acelor narațiuni transgresiv – identitare, proprii literaturii plasate sub semnul „marginii”. În studiul lui Alain Ricard, **Les marges de la marge: discours dominé et discours métissé** (*Revue de littérature comparée*, 2, 2005), sunt urmărite trei manifestări ale „marginalității” în textele postcoloniale: un „intertext subversiv”, de contestare a universului de emergență, „un discurs identitar” marcat de ethos, și expresia unei „deteritorializări și descentrării” care duce la o estetică de ruptură, la un dialog conflictual al culturilor. Aceste aspecte ale „transculturăției” (Pierre Brunel, Daniel Henri Pageaux, **Un espace comparatiste: la Caraïbe, Revue de Littérature comparée**, april – iunie, 2002) dau naștere unor structuri narative și tematice care au în profunzime referențialul colonial și îmbracă forma falsei literaturi confesive (în romanul feminin Mayotte Capécia – **La negresse blanche**, 1950), cea a metisajului cultural ca univers (Alejo Carpentier – **Concert baroc**), sau tematica degradării care înlocuiește „indigenismul” și „realismul magic” din proza sud-americană. Noua descifrare a semnelor lumii (după conceptele lui Michel Foucault – **Les Mots et les Choses**) face caducă viziunea eroului constructor de lume, în măsura în care textura anterioară a acestui erou s-a degradat sub efectul îndoielii, al represiunii și al absenței perspectivei, ceea ce duce la o spațializare a decăderii și punerea în scenă a acestei degradări (din romanele dictaturilor sud-americeane sau din cele care înregistrează condiția postcolonială sub pana laureaților Nobel - Naipaul, Nadine Gordimer, Toni Morrison).

Exprimarea „marginalității” a dus la intersectarea discursului dominant cu cel dominat și la deconstrucția culturală, precum și la reconfigurarea lor. Un roman alegoric ca **L’Airone. Romanzo dei fiumi equatoriali**, primul roman african scris de Arnaldo Cipolla, și apărut la Milano în 1920, surprinde situația colonială din Congo și tensiunile violente prin eșecul unui personaj, Evans, ca reprezentant tipic al sistemului colonial, o încarnare a răului, dar teritoriile coloniale sunt reprezentate printr-o feminizare simbolică (fecioara Maria, oferită de tribul său), care reprezintă inocența violentată a africanilor colonizați. Atitudinea ambiguă, iubire și ură față de Africa, este convertită simbolic în femeia pe care o dorește, disprețuiește și lovește Evans. Titlul simbolic – **Bâtlanul**, expus violenței vânătorului, trimite la această lume virgină, miraculoasă și pură, ororile și violențele lumii coloniale fiind reconfigurate prin tema degradării lumii coloniale, Africa reală dispărând în spatele ficțiunilor pitoresc – fantastice.

De la tabloul idilic al vieții africane sub regim colonial, din romanul **L’Enfant noir**, 1954, al scriitorului născut în Guineea, Camara Laye, la romanul din 1968, **Le**

devoir de violence, scris de Jambo Ouologuem, născut în Mali, care atacă mitologiile negritudinii triumfătoare ale exilului african (Africa ca un paradis), dar și sistemul de dominație politică și religioasă (atitudine a scriitorului din Mali care, prin iconoclasmul ei, i-a adus premiul Renaudot), romanul african își schimbă universul tematic, optând pentru un univers descentrat, lovit de corupția puterii, în care identitatea însăși este pusă în cauză, ca în cazul scriitorului din Guinea, Williams Sassine, al cărui roman din 1979, **Le Jeune Homme de Sable**, înregistrează aceste mutații profunde din literatura postcolonială africană, pe care intelectuali formați pe vechiul continent european le propun ca narațiuni identitare (Ahmadou Kourouma, Côte d'Ivoire, în **Monnè, outrages et défis**, 1990, redefiniște universul ficțiunii postcoloniale).

Nadine Gordimer, scriitoare sud-africană, născută în Transvaal, din părinți emigranți evrei, laureată a premiului Nobel pentru literatură, în 1991 (după ce primise premiul Booker în 1974, pentru romanul **The Conservationist**), se afirma, încă din anii '50, ca una dintre cele mai importante scriitoare de limbă engleză, din Africa de Sud. Proza ei predominant introspectivă, construită pe strategii ale fluxului conștiinței personajelor, exprimă încă relațiile de putere din spațiul politic și social, mutându-se până în planul profund, dintre bărbați și femei, albi și negri.

Nimeni alături de mine, 1994, este un prim roman post-apartheid, care înregistrează atmosfera unei țări în tranziție (de la guvernarea minorității albe la cea a majorității negre), surprinse pe fondul vieții interioare a Verei Stark, o femeie trecută de 60 de ani, avocată a unei fundații, care apără drepturile oamenilor de culoare. Intelectuali și artiști, implicați în viața Africii de sud, exilați ai rezistenței care se întorc, o lume de violențe declanșate de albi și de negri, în care femei puternice învață să supraviețuiască, pe fondul unor permanente redefiniri de sine, formează universul acestui roman.

Scriitoare „combatantă” pentru cauze generoase, Nadine Gordimer configurase în **Ai lui July** viziunea apocaliptică a unui război civil devastator, dar schimbarea paradigmei socio – politice din Africa de Sud o îndreaptă spre o carte „manifest”, un roman „à thèse”, **Remorca**, apărut în mod paradoxal, cu câteva luni înainte de masacrul de la New York. **Remorca**, un titlu ambiguu, propune cititorului trei opțiuni existențiale: un emigrant ilegal, care trăiește în Africa de Sud, este de origine arabă (Ibrahim ibn Musa) și încearcă să se rupă de familia lui care trăiește într-o țară arabă nenumită, din marginea deșertului; o fiică „răzvrătită” a unui magnat sud-african (Julie Sanders), care încearcă să evadeze din situația privilegiată în care s-a născut, prin implicarea într-un mediu de tineri anarhiști; țara arabă din deșert, cu stereotipiile legate de ierarhia imuabilă a familiei arabe tradiționale, din care tânărul iubit (soț) arab evadează dorind să ajungă în America și unde tânăra vrea să rămână, ca membră a familiei în care trăiește, în condiția umilă a femeii arabe, făcându-și din Coran un punct de inserție, de regăsire în noua identitate. Rafinamentul și finețea analizei de sine, care făcuse din **Nimeni alături de tine** o carte interesantă de luare în stăpânire prin lumea interioară, a spațiului ostil, exterior, lipsesc, înlocuite de stereotipiile unui roman cu prea evidentă miză ideologică.

Feminismul, inclus în larga desfășurare a „studiilor de gen”, propune imagini mediatice, sub puterea „corectitudinii politice”, figuri de romaniere cunoscute prin premiile literare pe care le-au luat sau prin latura „exotică” și militantă a literaturii lor, marcate de „proiectul scriiturii exorcizante” (Mary Ann Caws, **The Surrealist Look**, MIT Press, Cambridge, 2004): Amélie Nothomb (**Igiena asasinului, Antichrista, Uimire și cutremur**), Sophie Kinsella (**Mă dau în vânt după cumpărături, Goana după cumpărături la New York**), laureată a premiului Nobel, din anii din urmă,

Elfriede Jelinek (**Pianista**), Marie N. Diaye (**Rosie Carpe**), laureată a premiului Femina, ca și Camille Laurens, Femina, 2000, Marie Darriensecq, autoare de autoficțiuni, chinezoaica Shan Sa, ale cărei romane impregnate de politic au fost premiate încă de la debut, cubaneza Zoé Valdes. I se reproșează acestei literaturi ofensiv – feminine, născute în descendența Simonei de Beauvoir (**Al doilea sex**, 1949), fie caracterul intimist, psihologizant, autoficționalist, fie căderea în spațiul literaturii „noncanonice”, a clișeeilor stilistice și a schemelor narative care țin de „literatura de consum” (Barbara Taylor Bradford – **Prețul succesului**), fie accentuarea fiziologiei feminine, a exploatării senzualității (Anaïs Nin, **Delta of Venus, Little Birds**).

Julia Kristeva, psihanalist, romancier, critic literar, (**Geniul feminin, Noile maladii ale sufletului**) lega trăsăturile prozei feminine (nu feministe) de „dificultatea de a reprezenta psihicul”, într-o lume a proliferării discursurilor de tot felul, stările sufletești fiind înecate de fluxul mediatic, înainte de a putea fi narate, încercând o retragere dinspre „străinul din noi înșine” a cărui „inquiétante étrangeté” - straniețate, ne înspăimântă: „corpul cucerește teritoriul invizibil al sufletului (...) Psihanalistului i se cere, sub forme deghizate, să restaureze viața psihică, pentru a-i permite corpului vorbitor o viață optimă”.

În ultima secvență din **Noile maladii ale sufletului, Timpul femeilor**, Kristeva definește trei faze ale feminismului secolului XX: prima supusă unei logici a afirmării și identificării, căreia i-au corespuns luptele politice, cea de-a doua, după mai 1968, cu deplasarea interesului către „specialitatea psihologiei feminine”, susținută în planul mentalităților de ruptura produsă de freudism, și cea de-a treia, cea contemporană, care are ca preocupare „contractul socio – simbolic, ca un contract sacrificial”, spațiu al disputelor culturale și identitare, ducând la proliferarea femeilor artist, a scriitoarelor etc.

O direcție interesantă o conturează în romanul feminin romancierile din spațiul Caraibelor, care propun figuri feminine copleșite de clivajele rasiale, opere ale transgresiei: Simone Schwarz-Bart, născută în Guadelupa, se face purtătoarea unor mituri din spațiul antilez (**Ti Jean P’horizon**, 1979), sau compune un roman – frescă, centrat pe forța femeii de a reprezenta coloana vertebrală a unei familii (**Pluie et vent sur Télumée Miracle**, 1972); Maryse Condé (**La vie scélérate**, 1987, **Traversée de la mangrove**, 1989), născută în Guadelupa, construiește romane – frescă ale unor comunități periferice, dublate de atmosfera particularizantă dată de construcțiile fantasticului. O figură aparte face prozatoarea cameruneză Calixthe Beyala (**Femme nue, femme noire**, 2003, **C’est le soleil qui m’a brûlé**, 1987), care și-a construit reputația de a sfida normele și tabu-urile, prin victimizarea condiției femeii, a corpului ei aflat sub puterea mutilantă a bărbatului, cultivând o estetică a ostentației sexualității delirante articulate cu ideea libertății de expresie, a trupului, a moravurilor, a cuvântului scris, într-o transgresie a tuturor codurilor sociale și lingvistice.

În expansiune sunt prozatoarele din zona Maghrebului, ca algeriana Assia Djebar, debutând în literatură cu un roman de analiză psihologică (**La Soif**, 1957) și conturându-și o linie romanescă a memoriei personale și colective, ca în **La Disparition de la langue française** (2003), care abordează manipularea memoriei de către statul algerian, simplificarea istoriei coloniale, prin punerea în ficțiune a temei memoriei și a identității victimelor și eroilor. Întoarcerea „la centru”, în cartierul algerian din care plecase protagonistul, în acel cartier a cărui structură labirintică evocă structura spațială a colonialismului, trimite la o renaștere și la o repetiție a trecutului, în care eroul devine prizonier, victimă a memoriei, după cum fotografiile îngălbenite de timp îl întorc forțându-l să scrie, să-și amintească adolescența colonială.

Patrick Chamoiseau, născut în Martinica, semnatarul unui **Éloge de la créolité**, 1990, manifest pentru „apărarea și ilustrarea” culturii creole, este deschizătorul unui nou ritm al literaturii antileze care regăsește povestirea tradițională (**Chronique des sept misères**, 1986, **Solibo magnifique**, 1988, **Écrire en pays dominé**, 1997) construită în spațiul generos al autobiografiei, al ficționalizării datelor existenței personale sau al autoficțiunii, de care vorbește Serge Doubrovsky, definind un gen care amestecă autobiograficul și ficțiunea (**Fils**, 1977).

Écrire en pays dominé este un text despre texte, despre viața scriitorului care interferează cu aceea a cărților, neputând scăpa, în sensul afirmației lui Barthes, de discursul altuia „căci autorii iubiți, cărțile iubite fac semne”, născând „la sentimenthèque, sédiments de la présence des écrivains en moi”. Pe planul jocului intertextual teoretizat, inserția acestei „sentimenthèque” în autobiografie, extrage literatura din Martinica din canonul francez, legând-o de o multitudine de zone canonice a căror moștenire și-o asumă, construind într-un capitol intitulat **Anabiose** o teorie în favoarea literaturii francofone antileze. Argumentul în favoarea scriiturii creole, ca identitate, diversitate și asumare de alte discursuri, transformă autobiograficul și maschează politicul, eticul modelului rădăcinilor, într-o dezbatere asupra interacțiunii culturale, cu spații de formare intelectuală și cheie a operei ficționale a lui Chamoiseau.

Promotor în literatură a deziluziilor și însingurării spiritelor dezrădăcinate, a problemei neadaptării culturale a omului din colonii, la realitățile lumii postcoloniale, V.S. Naipaul, născut în Trinidad, este laureatul premiului Nobel pentru literatură al Academiei Suedeze pe 2001. În argumentarea acordării premiului, „memoria lui pentru ceea ce alții au uitat, istoria celor învinși”, pe care ca narator o reînvie, este punctul de plecare pentru creionarea unui univers ficțional care accentuează „rolul figurilor periferice în semnificația mării literaturi”, care „amestecă narațiunea imaginară, autobiografia și textul documentar” pentru „a construi o imagine neiertătoare a prăbușirii în voia sorții a vechii culturi coloniale dominante, (...) istoria colonială îngrozitoare a Trinidadului (...)”. Născut în comunitatea indiană din Trinidad, făcând legătura peste timp cu străbunii lui emigranți din India de Nord și cu metropola engleză în care-și desăvârșește studiile, Naipaul, autor de romane, volume de istorie și de călătorie, evocă constant lumea a treia, dilemele și tragismul ei, găsind în propria biografie, obsesivele teme ale evadării și alienării, tema rătăcirilor îmbinându-se cu cea a declinului: „Teza mea este că lumea e pe moarte – Asia e azi doar o manifestare primitivă a unei culturi de mult sfârșite; Europa e împinsă la primitivism de circumstanțe materiale; America e o jale. Ia de pildă muzica indiană. E influențată de muzica apuseană până la ridicol. Nu mai există nici pictură, nici sculptură indiană. Caută imaginea asta – o țară sfârșită, împinsă de la spate de inerția gloriei apuse.” (**India: o civilizație rănită**, 1977). Din reîntoarcerea în Trinidad admiră încărcătura emoțională pentru cel mai autobiografic dintre volumele sale – **O casă pentru domnul Biswas** (1961), după cum lumea hindușilor emigranți în Caraibe va forma materia **Maseurului mistic** (1957); viața la Londra, dublul exil, plecarea din Trinidad și închiderea în sine, ocupă spațiul cărților **Măscăricii** (1967) și **Mr. Stone și the Knights Compagnon**, în care realitățile coloniilor și pub-urile suburbiilor londoneze, vorbesc despre singurătate și demonii ei care se fixează într-o carte: „Nu pot scrie despre un loc decât după ce l-am părăsit. Experiența trebuie să fie deplină și trebuie să pot privi înapoi.” Această viziune dezidilizantă asupra lumii din colonii, dezordinea și haosul pe care nici privirea nostalgică dinspre copilărie nu le poate da identitatea pierdută, îl apropie de Salman Rushdie, a cărui existență biologică și artistică se află la intersecția metropolei și coloniei.

Observația generală asupra acestor autori de „ficțiuni identitare”, construite de „poetici ale întoarcerii”, care cumulează moșteniri și apartenențe multiple, este că între anii 1980-1990 au trecut de la o scriitură a unei națiuni la o scriitură a exilului și a expatrierii, punctul central mutându-se din interiorul unui teritoriu care vorbește despre sine, către o vedere dinspre exterior, dinspre diaspora exilului (Hafid Gafaiti, **La Diasporisation de la littérature postcoloniale**, Paris, L’Harmattan, 2005). Urmare a acestei deplasări de centru de greutate, construcția sistemelor ficționale de identificare culturală trece din sfera a ceea ce s-a numit „cultural studies”, în care scriitorul este văzut ca reprezentantul unei identități comunitare în sânul unei colectivități naționale, în sfera studiilor postcoloniale, înregistrând scrieri ale țărilor foste colonii, din unghiul rezistenței la schematizările ideologice imperialiste (ficțiunea anglofonă a Antilelor de la Jean Rhys, literatura diasporei, condiția urbană postcolonială la Naipaul, dinamica anglofonă a sudului la Toni Morrison). Distanța față de centrul de origine schimbă percepția lumii, marchează în profunzime universul imaginar (Jules Lafargue / Uruguay; Claude Simon / Tananarive; Albert Camus / Algeria), dezvoltând alterități radicale ale declinului, născute din fragmentele neasimilabile pe care exilatul le poartă cu el. Întrebat ce crede despre faptul că Fernando Arrabal și Jorge Semprun, doi scriitori spanioli, trăiesc la Paris și sunt foarte apreciați în Franța, Camilo José Cela (premiul Nobel pentru literatură, 1989) a spus pentru *Le Figaro Littérature*: „Arrabal e un mare talent. Cred că e dramaturgul cel mai interesant din lume la ora asta. Despre Semprun n-am elemente suficiente să mă pronunț. Dar cred că Semprun e un scriitor francez, iar Arrabal unul spaniol.”

Bibliografie

2002.

- Avădanei, Ș., *Acolada atlantică*, Iași, Institutul European, 2001.
- Bardolph, J., *Études postcoloniales et littérature*, Paris, Honoré Champion, 2002.
- Baudrillard, J., Guillome, M., *Figuri ale alterității*, Pitești – București, Editura Paralela ’45,
- Bhabha, H., *The other question: difference, discrimination and the discourse of colonialism*, in Cazenave, O., *Femmes rebelles. Naissance d’un nouveau roman africain au féminin*, Paris, Didier, C., *Le divan de la compagnie postcoloniale*, Acta Fabula, 2/août/2005.
- Gandhi, L., *Postcolonial Theory. A critical introduction*, Edinburgh University Press, 1998.
- Gatens, M., *Feminism și filozofie. Perspective asupra diferenței și egalității*, Iași, Editura Polirom, 2001.
- Kristeva, J., *Strangers to Ourselves*, London, Harvester Wheatsheaf, 1991 / *Etrangers à nous mêmes*, Paris, Fayard, 1988.
- L’Afrique en marge, Revue de Littérature comparée*, 2, 2005 (314)
- L’Harmattan, 1996.
- Le Rider, J., *Mitteleuropa*, Iași, Editura Polirom, 1997.
- Literature, Politics and Theory*, London, 1986.
- Lloyd, E.R., G., *Pour en finir avec les mentalités*, Paris, La Découverte, 1993.
- McLeod, J., *Beginning Postcolonialism*, Manchester University Press, 2000.
- Moura, J. M., *La littérature des lointains. Histoire de l’exotisme européen au XXe siècle*, Paris, Ed. Champion, 1998.
- Nouailhetas, B., *Le roman anglo-indien, de Kipling à Paul Scott*, Paris, Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1999.
- Nouvelles Études Francophones (NEF)* 1/2006.
- Ricard, A., *Les Marges de la marge, discours dominé et discours métissé*, în *Revue de littérature comparée*, 2, 2005.
- Ricoeur, P., *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990.
- Said, E., *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*, 3rd edn. Penguin, Harmondsworth, 1991 [1978] (Paris, Seuil, 1970)

Said, E., *The World, the Text and the Critic*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1983.
Spiridon, M., *Les dilemmes de l'identité aux confins de l'Europe: le cas roumain*, Paris, L'Harmattan, 2004.
Starobinski, J., *Melancolie, nostalgie și ironie*, București, Editura Paralela '45, 2002.
Todorov, Tz., *Cucerirea Americii. Problema Celuilalt*, Iași, Institutul European, 1994.
Todorov, Tz., *Noi și ceilalți. Despre diversitate*, Institutul European, 199